

לאליעזר שבזי, ברנשי תורה והערכה החינוך הגופני והאמנותי במחשבת הרב קוק

שלמה כרמי
אוניברסיטת בן-גוריון

הצורך להכליל בתוכנית הלימודים של בני הספר הנכנס ומשגים הקשורים בהתפתחות הגופנית הבסיסית של התלמיד, בתרבות-הפסאי ובפעילותו הספורטיבית והאמנותית, הודרשה לפתח כשרים ומיומנויות תנועה ולספק ערכים ועמדות הולונטיות לתלומדים הללו, עליו הודרו בהדרגה לתדעולם של מעצבי החינוך העברי-הלאומי החדש בארץ ישראל והאשי התנועה הציונית. ההכרה בצורך זה מצאה לה חיזוקים וצידוקים אידאולוגיים ומעשיים במצעה של התנועה הציונית ובפעילותה למען חיייה עברית. לאמיתו בארץ ישראל חשיבות הכרה זו מצאה ביטוי בשאיפה לעצב אדם ויהודי שלם מטופסו חדש מאנטי-דתה ליהודי מחסיפסיו הגולמי. הרב קוק תיב תרומה נכבדה לביסוס החינוך הגופני והאמנותי במסורת היהודית הדתית ובעיקר לשינוי היחס כלפינו הרב קוק סבר, שהדרך לתרבות עברית-לאומית וציונית דתית חדשה עוברת בשינויים הצדדניים (ובתוך שינויה) לשיטתו של הרב קוק, על מערכת החינוך הדתית לכלול בתוכנית הלימודים הנכנס כלולים, כגון לימודי אמנות וספורט, ולחנך לצדדים המעשיים של החיים, שישיעו לבוגרי המוסדות הדתיים להשתלב בשולם המודרני ואף להיות ממובלים. ברם למרות הנטושים היוציוניים שהרב קוק ניסח לצורך בני דתנים לחינוכים ועל אף שתפיסתו החינוכית כוללת יסודות מודרניים רבים, קיים פער ניכר בין השקפתו הרואה במדע ובתחבובת הכללית אמצעי למסורה החינוכית נעלה ובין התפיסה החינוכית המודרנית הרואה ביצירה המתרבותית רשות העומדת בפני עצמה.

מתולדות חייו

הראי"ה קוק נולד בעיירה גריזווה שבבלטובה בשנת תרכ"ה (1865). פרקים נכבדים מהשכלתו התורנית רכש בשיבת וולוז'ין ובישיבת פוניבז', ששמך הולד לפניהן בכל חב"י העולם היהודי והרבני. בין מוריו נמנו הנצי"ב (הרב נפתלי צבי יהודה ברלין) והרב חיים הלוי סולוביצ'יק. עוד בתקופת לימודיו כונה בתואר העילוי מפינובז', ולא עבר מן רב ושמו יצא לתיהלה כבעל דעות ומחשבות מקוריות ונולדות, שמצאו את מטייבן במאמרים שפרסם מעל במות ספורותיו שונות. בשנת תרס"ד (1904) עלה לארץ ישראל בהזמנתו של העסקן שמעון רוקח, מראשי קהילת יהודי יפו, והתמנה על לב קהילת יפו. סמוך לכך גם קיבל על עצמו את תפקיד "המשגיח החינוכי" על תלמוד-תורה "מתכונני" של אגודת "אחורה", שבקש להקנות לתלמידיו, בנוסף על לימודי הקודש, גם לימודי חול בסיסיים וידע שימושי. התמנה "היישוב הישן" מורחבים הזדוהה לרביע את תמוכתה במינויו של הראי"ה קוק לרב קהילת יפו, והנהירה שהיא רואה בו מוסמך לטפל אף בענייני החלכה של מושבות "היישוב הישן" הצעירות במרחבי יהודה, שומרון והגליל. (על פעלו של הרב קוק במסך אמן זה ראה אבנר, 1985: מורחבה, תשמ"ד). הורה החיה מאחורי גושקפא א זה הורה חותמו לשיבת של הרב קוק, האד"ת (הרב אליהו דוד רבינוביץ-תאומים), מנהיגי הישיבה הישן האשכנזי בירושלים, שעלה לארץ כשלוש שנים לפני כן.

סידרה חדשה • כרך 5, הוברת 2 (תשס"ג)

עיונים בחינוך כתב-העת הישראלי למחקר בחינוך

הפקולטה לחינוך אוניברסיטת חיפה "אחורה" הוצאה לאור

בעלי אביוות חדשות, המושפטים על מינון בין ישן לחדש, שיבא להעלאת הישן והחדש לסיווגה מחדרה גבוהה יותר וזו לשונו:

הקולטורה האשר שלט ... והחיות הלואמת על אדמת הקודש... כלום טמון אחד הוא, אשר רק בשגרה הוא כשתי מערכות סותרות ומנוגדות זו את זו -- **וע"ז ונעל וזל צריכים אנו להחיל בידור של ספרות, חדשני, שלא שנה אל הישן עורף בלא [בני אדם] ידיון עם החדש לזעזע את כל עונפי הזמן של הישן, ואיד החדש חולד עמו ומשילמו תמיד ... וחדות הן קולטורה חדשה ומאורה נפרד ויעל... הישן יתחדש והחדש יתקדם ... ובמשיכת הן תחל אז ציון למשך את תוכה את בחרי בניה, בניה ותשככלי הבנין, הנטע והמיועד [הקולטורה] החדשה והמוסחרים [קוק], תרסיס/משכיל-חדשניה, כרד א, נעי ריד; והדגשות שלי).**

מנהיגותו וגדולתו האינטלקטואלית-אידיאית, ההוגות-הלכתית והצבורית התבלטו יותר שאת במצבים ובסיווגים שאחרים נשלו בהם (כמו בפולמוס השמיטות), כאשר התנגשות בין ספרות דתית או שטות פילוסופית מסוימות הייתה בלתי נמנעת או כשהן נמפסו כנגודת וכסותרות אלו את אלו סמכותו, דווקא אז מצא הרב קוק את הדרך אל הסינתזה באמצעות חשיבה דיאלקטית. בדרך זו, למשל, יישב את הניגוד שבין גילוי ההתנהגות העבריינית מברניה דתית מצד הפועלים והחלוצים (ובכללם חילול שבת, אכילת מאכלים אסורים וניצוא באלו) לבין גילוי ההתקבר בהתנהגותם של חילול שבת, אכילת מאכלים אסורים וניצוא באלו) כמין שנהגו בה שיעלול לאיר ישראל וההיחייב בה, שחופם לפגוע טבע ולתמאי חייבים של ביהת. הרב קוק הסביר כמדובר אמנם בגילויי פרייה, אך אלו גילויים הישראליים. מנחה ורחמי חילוניות, המתבטאת בדקרות ובעשייה כלען ככל האומה הישראלית. גילויים אלו יכלו וייעלמו עם בוא התשובה והמצאה השלמה (שבת, תשל"ד, עמ' 186). לדברי שבת, השכל הראייה קוק להבין שהגורם המניע למד אינו יצר הרע, אלא אדרבא, תרון של שאר רוח, צמחון חיים אדיר, רצון לתת ביטוי לכשרונות יצירה שבמצבאות הלכות וסתמו ובלבד... אכן האפסטיה של הראייה קוק מניעה עד כדי חבה של תופעת הכפרה... תפסה הזאת של הפועלים והחלוצים החותרים להגות עומק המושגים ולהשפית האמת. עקרה של [תשל"ד, תשמ"א, עמ' 115-116].

המעין באגותו, במאמרו ובספריו של הרב קוק נפרד להשקיע מאמץ נפשי ואינטלקטואלי עצום כדי לעמוד על העקרונות שביסוד "דמוסגרות המושגית" החבוה מאחורי דבריו ועקרונותיו. "קושי [זה] יש בו כדי להתייחס מהמשך הקריאה" שכן לדשמות במובנים כלליים ביחוד משמעותם המיוחדת בתוך הקשרים קשה מאד למסוסיקאי-מקובל, שהחמורה ביחוד בגלל היחוס בין לשון המקורות, שמהם יקו ומוסגרותים חשפ לבין לשונו של הצנבור, הר "מקורות" (שבת, תשל"ד, עמ' 117). אולם, כש"דמוסגרות המושגית" – ובדבר נפתח זהה ל"עולם הרוחני המושגני בדבר"י" מוסדיו שצוברים בפעולתם – ובדבר נפתח זהה ל"עולם הרוחני המושגני בדבר"י" מוסדיו הפנימי נפיש לנד ענייני, אז אי שפיתע לזיווכר עד כמה מקוריים ועד כמה נעזים ומתפתחים ביחס לדורו היו העיונות שהעלה והחלוצות שהציע מדרג אפוא כ"שנה" ... שהיא אחד הנסיונות ... המפוצלים ביחוד שיעשו בדורות האחרונים לתמודד עם בעיות הקיום הלאומי הרוחני של היהדות ואת מטא-הפניה של בניין האחדות הרוחנית "דורתי" (שם, עמ' 179).

חוקר הבקאוי בראי התקופה והמציב במלהמות ובמאבקים שהתנהלו בין חוגי "הישווב החדש" לבין ראשי "הישוב הישן", ביחוד האשכנזי-החדדי – על כל האינסוליס, וחרמות והנדודים שהוטלו על כל מי שניסה לפרוץ את חמות הכלכה ולהשתלב

רקע עיוני כללי

תיבתו של הרב קוק "יעולה מערכת קואורדינטות אינטלקטואלית מפורשת" לפקד על המעיין באגותיו ובכתביו "לפקד מעצמו את הבעיות העומדות מאחורי הלימים" (ש"א-אופנהיימר, 1978, עמ' 15). בד בבד, נקל לעמוד על החשיבה המקיחה והחדשנית ולעיתים אף המהפכנית, הן ביחס לסוגיות עיוניות והאוליונות והן בישות לבנייתו של "סדר היום" הדתי-לאומי-ציוני. בכלל אלו, ובמסגרת סוגית היסוד, במסודות החינוך הדתי, נדרש הרב קוק לתפקדם ולתפקדם של החינוך הנופני, הספורט והפעילות האמנותית-יצירתית בהיוותו של התלמיד ונעיצוב עולמו הרוחני הפנימי באדם ובהיחדי שלי.

חוקר תורת הרב קוק, חיים ליפשיץ, עומד על כך שימשחבה החינוך ... מכוונת לברר ולחקור את המגמות והמטרות של החינוך ואת הדרכים הלאומיות להשגתן – וכל אלה כמובן כמסקנות. בדרך כלל מהיכות ושיטות ועיונות כלליות" כפי שזן נגרות שמתוך תפיסת עולם מסוימת" (ליפשיץ, תשכ"א, עמ' צד-צו). עולה מן האמור, שלא ניתן לרדת לעומק הארותיו והערותיו של הרב קוק בדבר מקומם של החינוך הנופני והפעילות ה"יצירתית-אמנותית במסודות החינוך הדתיים, בלי להכיר את השקפים עולמו והתפיסות המונחות ביסוד תורתו. עוד זאת, גישותו משקיבל את תפקיד "דמוסגרות פדגוגיים בתחדד ומצאו לעצמן כן רתם לפעולה משקיבל את תפקיד "דמוסגרות אורחית" על תלמד-דורה "תחממו" עם זאת הרב קוק נהג להדגיש, מתוך ענותות אופייניות, שאינו מומחה לפדגוגיה בכלל וללומדי החול "בהחממו" לפי, ולפקד, וזר שלא להעזר במישיין הביבור "פירגומרה" (תוכנית לימודים) במיסוד זה ודעו תרע"ד/ תשכ"ב-תשכ"ד, כד' ב, עמ' רמ"א. באחר מידה לא כפה הרב קוק את דעתו על מורי מסודות חינוך דתיים אחרים שקמו במחצית השנים.

ביסוד מחשבת החינוך של הרב קוק, כמו ביסוד משנתו בכלל מוסחת הרוח – או ליתר דיוק, האקסיומה – בדבר **אחדות החיות**. אחדות זו משקפת בתמות העולם הדיסטוריוסופית ובתבנית הקוסמולוגית שעמדו לבדו עיניו, שלאחר תפסת החיות כדרמה האלוהיים עצמם. ביסוד תמות העולם והתבנית הקוסמולוגית הזאת מונח ה"שירה" הקבלה הליראית, שב "היש שופע מן המקור האלוהי העולם, יורד מצפופל מפרט ומתגשם. תוך כדי כך הוא שואף להתעלות ולהתברר, להאחד ולהילת" ברוחניות העלמות של המקור. **באופן זה מתארגן כל היש במתנה היזראלית** כ**שראשית הוייע אינסופית נעלמת, הכוללת הכול באחדות נמרד... המשימות** כ**כמי שהאל יודע אותה, היא אחדות מושלמת**. רק מבחינת האדם קיימים להם וסתייה. אך גם האדם שואף אל **אחדות מושלמת**. הוא מוצא בה את המקור שמשלים את לקיים הגופני התבדל" (שבת, תשמ"א, עמ' 117-118: **החלשות שלי**, מנאן, דסוף משלתלולים כל העיונות וכל התפיסות וההשקפות שאנו ליד ביטוי אגותיות במאמרו ובספריו. תמות עולם זו מנהיגה את האעתויות ואת התחיות המפתחת אף המעשיות. לאור קודרת מוצא היסטוריוסופית וקוסמולוגית-תאולוגית זו מסתגרת אף עמדתו בשאלת הקשר בין "קודש" ל"חול", "צוף" ל"שעמ"ר", "חומה" ל"יורה", "לי" ל"סבע".

הרב קוק עומד במשנתו על חשיבות קודש ה"חדש" והיחדש "הישן" ועל התפיסה החדדת והברכה הבה המפותת במיזוגם. למשל, במכתב שליח ב-1908 אל תלמידו משה זיידל מטעם הרב קוק שיש לספס בארץ ישראל ספרות, מחקר, הנות ותוספת

* השנה הראשונה המופיעה בתפנית לספר אגותיו של הרב קוק היא שנת חיבור האגות.

תקוממתו לזור דורים על אדמת מטרען¹⁷. כן חשיבה הקביעה, ש"הריוח הלאומי", **תקות התייגות הארץ, תשיב-הארץ, האומה והשפה, מנחה חי ונפשי בתלול של ה'התמנהגות'** (קוק, העניין¹⁸). תשיב-הארץ, כדן ב', ענין יג' ההדגשות של: על יחסו של הרב קוק ללשון העברית ולתחייתה ראה כרמל, תשנ"ה.

הרב קוק שאף להביא לידי כך שתלמוד תורה "יתכמנוג" ישמש מופת לכל בני הספר הדתיים בארץ ישראל, כפי שביט הספר לבנתו של "זובבי ארץ" בפי בקש לשמש באותו תקופה, לדברי אחד העם (תרע"ט/משע"י¹⁹), זוגמה ומודל לכלל בני הספר העבריים-הסאמריים בארץ ישראל. על חשיבות תפקיד זה בעיניו תיעד העבודה, שמספר האגרות שהקדיש לזיון במצבו, בהתפתחותו ולעידו של תלמוד-התורה "תכמנוג" רב מכל נשוא אחר (להוציא אולי את מספר האגרות הדנות באורד לחקים "ישבה גדולה" ו"מרכיזי" בפי – כל היישוב החדיש – ובתנועת הילומדים שלה). ענייני של "תכמנוג" עולה למשל באגרת שנשלחה אל הרב א"י סלוצקי ב-1911. באגרת זו זן הרב קוק במפורט בבגיות חשונות הקשורות בתוכנית הילומדים ובפעילות החיטכית ב"תכמנוג", כמו חלוקת הכיתות לפי מין ורשימת ההוראה הנהוגה בלימוד התנ"ך.

באגרת זו נרש הרב קוק גם להקמת "צ"ס למורים ולמוות, הנחז לנו מאד"²⁰; ורשב לא פחת – הבורד לליסד אגודת מורים. וא לשונו:

אנו צריכים לאד יחד את המורים הדוולים בשם התורה הלאומית-דתית, מאנו מוריו וממורד ושום דבר... אין אנו מפנים להזינו מכל ארוחת המלאומים הארצישראלים החתשה. מהחומה הממצא אנו צריכים ליסד בי"ס למורים, שום יודעים את התורה ואח"כ נוכל למשת ליסד בי"ס למורות, ונ"י [ועל אר] כמעט אין לנו חומר כלל לע"ע [לעת עתה] וצריכים לברוא מנעט יש מאין. אבל נצני תקנה ישנם גם ע"י (קוק, תרע"ב/ תשיב-הארץ), כרד ב, עמי נב' ההדגשות שלה.

אין ספק שהדוגמה העומדת לצד עניי הרב קוק היא אגרות המורים ושכעבור כמה שנים הוסב שמה להסתדרות המורים, שנסדה כמעט שנים לפני כן. ואולם, מן הסתם לא עתה על צורכי החינוך הדתי ועל פניויתו, ובמסגרתה לא התאפשר לחינוך הדתי להמשים את מטרותיו – כפי שהרב קוק מבין ותפס.

החינוג הרוחנית והגופנית

האדם השלם כאחדות מגנית ותיפקודית פסיכופיזית

תפיסת האדם כשלמות וכאחדות פסיכופיזית רוחנית-הכרתית שאינה ניתנת לחלוקה מנארת את ביטויה בכמה מקומות בכתיב הרב קוק. ב"הזינו הקודש", השער חמישי של ספרו אורות הקודש, מרגיש הרב קוק כי "בהינד האדם היחיד וכן בנינד האדם השלם [הצבוה], האומה והאטוטה, צריכים לשם לב לאחדות הרוחנית²¹, הזינו הכלכלי היה משפיע ישר על הרגש, והרגש על הדמיון והדמיון על הפעולות²², וקוק, תשיב-הארץ, כרד א, עמי רמז). במקום אחר בספר הרב קוק מטיעו, שהשחינוגית הרוחנית והגופנית של האדם ממצב תקין, שורר איזון בין הממנות והממיות הרוחיות, ואולם כשנשיריה הרוחנית ממתנת מתוך הדווקן, מפני שהשלות המפורזת] הרבה קודשה ופאר אידאלי, מכל מקום הרי היא [הנטייה הרוחנית-לקוה] לרקת במחשלת גדולה²³. זו היא אפוא רוחניות יתר, הנתבעת מדיכוי הגופניות-

באורח פעיל בעיצב הרוחניות – עומד משרתה לנכח רב אורחודוקסי הקורא לחידוש הישן ולקידוש החדיש, המתייגב למין הפועלים והחלוצים, ומעניק להם סימוכים או אף נושפקא דתרת. את המפעלים החלוציים שפט הרב קוק במחיתו של "עיקבא דמשיחא" (פעמינו משיחא) ולאור תפיסה של "אקסטיביזם יומי", ולפיח "אין התערותא דלעילא אלא בהערתותא דלתתא תחילה"²⁴, בנינד לתפיסה הדוגלת ב"אם ה' לא בנה בית שוא פעלו בנינו ב" (מהילים, כפא, זא, הלא היא הפפסה המשויחית המסורותית השואבת את תוקפה מתוך שליש השבתות²⁵).

בספרות המחוקק, חוקרים והוגי דעות מאסככולות דעת שונות מודגשים את אישיותו הסגולית המעיניים את תרומתו הרוחנית. למשל החוקר ירמיהו יובל – המעיין שהוא כשילעצמו כופר "סכולכחיתה [ב]כל מעורבת הגותית החולה את ענמה בסמכות אלוהית", ומבחינה זו חלקו על תפיסת הרב קוק – מטיעים שהראייה קוק הוא עולמית-רוח מרוחקים ומנוגדים²⁶, אף ש"הדבר זורש רותב אופקים והרבה נטותה לעגודת המחשבה הדתית בהודות", לדעתו, גדולתו מתבטאת בעובדה ש"ליסה לקרב להסתכן ולחיות בתוך מותח". יתרד הוא, הרב קוק י"סה לקרב לא רק את הרצונות והמייסטי, אלא גם את טמני הדת אל החלוקים עליה, הרוחפשיים. ניסה לקרב את אגבינו גורס כי הראייה קוק הצליח, אולי להאשנה, לענן מנומות, שהורגים מהחלבו, יריים ופישמ-רמינון פעלו להגשמת האחים שהתחוללה בשעתו בין הציונות תנועת "אין מי שמדע לעומקם של מלחמות הליכה לבין היהדות הדתית-הרבהנית המאמינה בברא-עולם המשומת על יסודות חילוניים של הרב קוק ונובעת ניתוק של רבביאת המשיח, יכול להדות בגודל תרומתו של הרב קוק ונובעת ניתוק של היהדות הדתית מן הציונות, שהנכח למרכז היהדות היהודית בעת החידוש (אמנון, 1980, עמי 218). חוקר הקבלה גרשום שלום מצהיר, כי "באישייות המקורותית תנכפיל שוב בדונו אורות הקודש של המסתורין היהודי" (שלום, תשל"ו, עמי 281). לדברג ש"י ברנבו (תשכ"ד, עמי 291) הרב קוק הוא יחיד בדורנו, במשך "לא קם לו במקום החדיש הזה אשר הוא חיון כביר כל-כך לישראל והאמין באמונה כה שלמה בנסותה והמוסרה, שישיראל קרוי לחולל את המהפכה הגדולה ביותר בהיסטוריה האנושית: את הנחון על המוות על-ידי התשובה"²⁷.

הצביון העברי-הלאומי של מוסדות החינוך הדתיים

מראשית דרכו ריס הרב קוק, שהערכים והתכנים המקונים במוסדות החינוך הדתיים, כמו גם האופי והצביון העברי-הלאומי שצריך לשות להם, חייבים להיות מוגדרים ומעוצבים על-פי קני מורה וקויו מטאר השונים מצלה עשוינו והרריות איהם בעבר. באגרותיו ניסה הרב קוק לעשות נפשות ולעשותו החדישים – בן בקב אחים לדעה והן בקרב יריבים לתפיסה ולהשקפה – גם כשהגיע הדבר לענימת חיי עם בני הקבוצה שממנה צמח האליה השתייך מברחינה אידאית חברתית ותפתחת. בנושא זה החליף הרב קוק אגרות גם עם הרב מאיר ברלין, מראשי הציונות הדתית (ירמיהו²⁸) ועורד "עעבר" שאותו הוא מכנה בתואר "ידיד לבי ונפשי". הרב קוק מדווח לי באגרת ששלח אילו ב-1911 על ההפתחות תלמוד תורה "תכמנוג", בהקבלה לנעשה בגמנסיה "הרצלית" באגרת מאיץ הרב קוק ברב ברלין לפעול למען הקמת מחלקה לבנות, "ידי שהיו לו אמות לישראל בארץ ישראל, ויודעו להלך עם חיים" זאת ועוד, "היות הלאומי כולו, לישור בהר-הספר הלאומיים והמגנסיה [הרצלית] ככללים, עם כל טעמי התרבות שלו, צריך שיבש כולו כמנסדו... בהכרה ברורה לדעת את המעשה הגדול, אשר אנו עושים לתחיית האומה

לדעתו, מתמזגים ההוטים המפעמים בקרבה. לתופעה זו מוצא הרב קוק הטבחים ו"הירוצים" מתירוצים שונים, ואף מעניין כל "לגיטימציה" – כפיכול אמרתי.

בהמשך לדברי הרב קוק, דן אלעזר שבד בבחינתו ובסתירה ש"בהווייתה של תולעה אידאולוגית המצובה לצמחה מטרחה חומרית בלבד". לאור פרשנות לדברי הרב קוק, תופעה זו היא ברוב מצב אפסירי ולגיטימי, שכן החסרונות החומריים קשים ומעיקים ותופעה תקיין ותפרו דוחף: "בלו תקוים און להתקדם לשמלות רוחנית ויתר מכן, הלקיין החומרי גורם ללקיניים רחניים, ולכן חזון התקין החומרי יש בו השלכות רוחניות חשובות גם אם לא מבליטים אותו. יש אס-כן הצדקה לכך שמקדימים את הדאגה לתקין החומרי ומקדישים לו מלוא תשומת-הלב". יתרה מזאת: "כל זמן שהפגמים החומריים הם בולטים ומרושעים הרי השאופה לתיקונים היא באמת אידאולוגית כי כל שהוא בחינת חזון לעתיד יש בו מיסוד רוחני, הוא מסמל משהו שמעבר לחומרי גדול" (שבד, תשמ"א, עמ' 131).

"הצורך להרבוי את המשמה ואת הגויה הישראלית בארץ-ישראל"

הרב קוק מציין באגרתו ששלה אל הרב יצחק אייזיק הלוי בשנת 1908, שכדי שרוממונים שבבגור הישיבות יוכלו לשמש כדבנים במישבות החדשות, על הישיבות לקנות יסודות, ערכים ותכנים שיאפשרו לבוגריהן להתמצא בחידושים שונתים לשימוש בכל תחומי-הקיום ולדעת "מה את העולם ואת החיים". גם על הבוגרים שלא יוכשרו להחשיף להישגים ליסודות, לערכים ולתכנים החדשים, כד שימשכו עליהם אותו הרב והפאן הסתייג מחינך הילדים לבני תורה המעורבים ברעות עם הכריות". עולה מכאן שהרב קוק הסתייג מחינך הילדים לבני תורה המעורבים ברעות עם הכריות על הרואה בסיוע להסתגלות מטרה מרכזית בה במידה חשוב עצם הדבר שתקונים ושפורים אלה יאפשרו להיכשרים לפראודמה... להיות מורים טובים ומבוגרים על חבריהם, מלאים אור של חיים בריאים ורוח איתן". בסיוף על כך מציע הרב קוק באגרתו זו להקים בתי מלאכה (להכשרה מקצועית) ובתי ספר "לעבודת-אדמה" (הקולואט) המיועדים בין השאר "למפרגא את המשמה ואת הגויה הישראלית בארץ ישראל" (קוק, תרס"ח/תשל"ב-תשל"ה, כרך א, עמ' קסט); ההדגשות המובלטות של: כל זאת ברוח התמסרה המדרגית, הרואה באורגניזם האנושי יחידה פסיכו-פיזית בלתי ניתנת לחלוקה.

"חזות החיים ואומץ-הלב"

במשך הכתובתו של הרב קוק עם הרב יצחק אייזיק הלוי, עורר הראייה קוק חשבון נפש נוקב הנגע ביסודותיה של ההדגת הרבנית, ההיסטורית-נומיסטיית. הראייה קוק דן בקשת של נושאים והיבטים אידאיים ומעשיים הקשורים באשיות אותה החיים החדש, הישן והמסומן, ומורה על הצרכים ועל האתגרים החדשים שעמם חייבים להתמודד מהיגוי הצבור החדש-החדרדי והבני, בעל משאלת יחסי היישור החדש עם הישוע הישן והצורך בהיגוי עברית-לאומית, יוצנית ותרבותית מחירה בארץ ישראל.

באגרת זו מציין הרב קוק את התחומים שבהם על האדם החדש לתקן את עצמו: לשמרת הגויה הנופית והרוחנית, בבחינת אהדות של שני יסודות שביניהם קשר פנימי-סימבולי דו-כיווני; שפור התמסרה החיצונית-האמנותית; העלאת המורל (כפי שחא מתבטא במשחה ובחזות חיים, בשפור הפיטחון והדימוי העצמי ובחידו מחיים על-א-דמוית) עריכת בדיק בת חינוכי; ושדוד מערכת חברתי ותרבותי; הכפי

החומריות, ואינה מצט רוצי דווקא, אלא לקיין הצריך לבוא על תקינה בין השאר בדרך של פיצוי, ולכן "מוכרחת לבוא אחרי כן תקופה של נטיה לעולם החומרי, לשכללי ולסדרו בכל מכוונתו" (קוק, תשכ"ג-תשי"ג, כרך ב, עמ' ינטי).

הרעיון הרימו כאן בדבר הקשר הרצוי שבין נפש ורוח לנפש ולחומר בא לידי ביטוי מודגש ומחודד יותר בפרק אחר בספר אורות הקודש. באותו פרק מסביר הרב קוק שעיוותים וקלקולים בתחום חיי הרוח עלולים להיות נעוצים בהולשה ובהחנה גופנית, ומכאן שכדי לתקן את המצב הרוחני ולהעלות את איכותו ומתו ערד קודם כול לשפר ולשקם את המצב הגופני הרעוע. זאת ועוד: מניעתו תולדות התרבות וההיסטוריה האנושית עולה המסקנה, לדעת הרב קוק, שמנומחה של השאופה לשיפור המצב החומרי היא – בניגוד לדעה השגויה הרווחת לעתים – להעלות את הרמה הרוחנית ולא לפגום ולחבל בה. את הרעיון הזה הראייה קוק מפתח בפרק השני של "איכות הקודש":

הירידה הרוחנית, כשהיא באה מפני הכשלות הנפשי צריכה להתחשב עמה על פי טבעה, דרייני להתעסק בתיקון המצב הנפשי, בתכונה קבועה וברעיון אמון, כי לבנות בתקומה הנפשית את ההלישות הרוחניות כולו.

במהלך העולם מתגלה גם כן יסוד הקלקולים הרוחניים כמה פעמים בהחיים הנמצא בעורכה של התיקונים החומריים. ואז מתעוררת המוריות בכל רחלי ודמה לרבים כאלו היא באה להיות כה מהרס את המעמדים הרוחניים, ובאות מתגלה במהלך תולדותי, שכל היסוד של השאופה הנפשי הוא לכלול כלל כל כך, עד שחובט בתוכו גם כן את כל המאויים הרוחניים, בעורחם ויחית טוהרות (קוק, תשכ"ג-תשי"ג, כרך ב, עמ' תכא).

חיזוק הגוף כשם מטרות נעלות

תפיסת האדם (האורגניזם האנושי) כאחדות פסיכו-פיזית וכשלמות רוחנית-חומרית מוצאת את ניסוחה המנוגש גם בפרק "מסור הקודש": אליא דהרב קוק, חיזוק כח הגוף ועיצוב האופי המוסרי לוקים בחסר בשל חולשת הגוף. חולשה זו היא אפוא משול והעץ בדרך לפיתוח הצד הרוחני של האדם, וממילא ובהיבט הגוף ולקדם את הממד הרוחני של החיים מותנית בחיזוק הממד החומרי ובהיבט הגוף מה שגבון לבני החיד תופס לדעת הרב קוק גם לבני כלל ישראל, וביתר שאת בשל המקדים לבוא התשובה והאולה השלמה – כלומר בדרך של "עקבא דשמיאל" (שביטויי וניצוי הראשונים מתגלים בעלייה לארץ ישראל, ביישובה ובפריחת שביטוייה. וזו לשונו של הרב קוק:

לפעמים הרצון חלש מפני חולשת הגוף, והצד הרוחני אינו מוכשר להתבסס יפה מפני חוסר אחיזה חומרית מובהק, והעיצוב החמרי מסיפה מואב בהר, במקום שהקבאת הגוף בסדר היא מעלה את האור הרוחני ומחזקתו. וכלל זה נעוה על בעם כולו, ובישראל הוא מתגלה ביחד בעקבא דשמיאל, בתור תביעה על חיזוק חומרי, שמכל מקום מגממה הפנימית היא עליוי הנשמת, ולאליה המבוקשת (קוק, תשכ"ג-תשי"ג, כרך ב, עמ' עט).

מדברי הראייה קוק עולים הדו הפולמוסים סביב הסוציאליזם, שכאמראולוגיה וראש מחשבה עמד במרכז החידושה הכללית. בכמה מקומות בנתיב הרב קוק נלחם הפרובלמטיקה ההדאולוגיקה של תנועה חומרית ומחזקת. שחבורה הצעירים – טיולס החלוצים – עיצבו את בית הוליהם ועלו לארץ ישראל כדי ליישבה וחייל, תולדות האחתה ומתמקדת בעידים חומריים-כלכליים, והמתעלמות, עד כדי חתיכות

"שמונת [הנפיש] ונהלת הדת"

הדעות והפדגוגיות של הראי"ה קוק מצאת שילה בשנת 1908 אל "אגרת קודש כנסת" של תורה"ז מדגיש הרב קוק, כי בניגוד לתוכניות הלימודים של הישבות הפעילות בחי' לארץ, שהסתפקו בלימוד קודש ובהוראת מקצועות היחודת בלבד, על הנלמד חכמים ו בני שיבות בארץ ישראל "להרכיב את [ארץ] בגבורה ונמוחה מדי יום ביומו". דעתו, חשיבות ההתמסדות הכוון בין השקפה יתרה מזאת, משתמע מדבריו שפילי מצות תלמוד תורה יוצא נשכר אם המצוה כרוכה בפעילויות המעוררות שמחה וחזרה. לדבריו, "לנשמה של כנסת ישראל עומת להתעורר בארץ חמדה, ואנו צריכים להזמין לה את אמצ [ועו]. רובם של בני תורה שבא"י הולכים הם וצריכים סופל ואחראים של שמונת [הנפיש] והבריאות] שהיא מחוברת גי' [בם כן] עם עבודת ד' באמת בוהירות וראיות, שמונת [הנפש] ונהלת הדת" (קוק, תרס"ח/ח) תשכ"ב-תשכ"ה, כרך א, עמ' קי"ד, ההדגשות שלי.

בשבת החינוך "המדרש" את הילדים ברוח צהלת החיים, בעז ואמצ לב ובנקיון וסלסול הגוף"

התיקונים והשפורים שרצה הרב קוק להטביע בסדרי החינוך, בדפוסי ובתכנון חיובי לחלל שניוניים באקלים הדעות והחלוצי היה, ולתת מאבק עקשני ועקבי. כך הגיע הרב קוק ליעמות חר"ק והאיש הישוב הישן, שדחו כל ניסיון להכניס חידושים פורמליים והחיים ובסדרי החינוך, על יסוד חשש כן ועמוק לאובדן האוטונומיה על אופיו של יעומת זה ועל נשוא המחלוקת מרות הרב קוק לאחד ממודעיו הקרובים, הרב ברוך מאירס, אב בת-ד"ר של קהילת חיפה, באגרת ששיגור אלו בשנת 1910. הרב קוק מתוודה בפני עמיתו על הקשיים שבהם הוא נתקל ועל הסבל הנפשי העובר עליו: "מה רבו פעני לפני מכללות תועה, ולא אמצא דרך ישרה איד להתחיל [של] תיקון סדרי החינוך... כן לבי הומה וסוער, ולא אמצא דרך ישרה איד להתחיל במעשה". לדבריו, רוב גדולי הדור רבני הישוב הישן עניינים את המגמות החדשות ומתנגדים. "קשה לי מאוד לכת לעמק הזרמת זם חדש וניערן חיי החינוך, תהבה והתבונן". "קשה לי מאוד לכת לעמק הזרמת זם חדש וניערן חיי החינוך, תהבה ונתבונן". לענין, רוב גדולי הדור רבני הישוב הישן עניינים את המגמות החדשות באורח כמו דאקטיו, בעוכרי האפשרות לחזק את יסודות הדת האמונה. בהמשך דבריו מפרט הרב קוק את התנגויות והתיקונים שיש להכניס בסדרי החינוך החדש ומטרתו: "אין לי דרך אחר אלא [בז אס] לחזק את ירי החינוך הנטול לג, ובנקיון העולם החיים והמורל את הילדים ברוח צהלת החיים, בעז ואמצ לב, ובנקיון ומלסול הגוף, שכל אלה כשהם מצטרפים אל הדרת התורה ויראת שמים של אמת, מעטרים הם אותה ומאמצים את חליה... ומה אעשה שבדרך זו שאין לי כל ספק שיהיה בה אנו עריצים ללפני, הנני נתון בסכר המלחמה מימין ומשמאל" (קוק, תר"ע/ח) תשכ"ב-תשכ"ה, כרך א, עמ' שצ"ו, ההדגשות שלי).

נשאלת אפוא השאלה, מהם יסודות המחלוקת שבינו לבין האיש הישבות והרבי הישוב הישן? דומה ששוש המחלוקת נוצר בהבדל בין התפסיות הקבליניות המשוררות המסורתיות, שמהן שאבו את סמכותם, לבין עיקרי האידאולוגיה הציונית במובנותיה החילונית, שהרב קוק הפנים. כלומר: "שילפת גלות כהלויה מצומצמת ומקופסת מברכה כלכלית, חברתית, מדינית ותרבותית-רוחנית גם יחד. אלו התחבל

על מנת לעצב אדם יהודי מטופס חדש, המקריך על סביבתו החושה של אמן בכוונתו והגאה בלאומיותו הקמה מהדיסטויה ובהשוותו בין הפרופיל החברתי של היישוב הישן לאופיו של היישוב החדש כתב הרב קוק את הדברים הבאים:

אבלי אז הוא העיקר, מניעות פנימיות החלו להגלות, שיסוד הכל הוא מה שאין רוח הישוב החדש יכול לשאת את מחלץ הדת, את חסנון ואת המבונות של חניכי הישוב הישן. וזה הוא דבר המקיף לא רק את קלי-דעונו, המואסים בתורה ובמצות, כי"א [כי אם] גם חלק גדול מהחוגנים, בני תורה ויראת שמים. התנועה החיה של הישוב החדש, חרות החיים ואומץ הלם, הרתבת הדעת, ונאות הלאם השורר בקרב הישוב החדש, לא יכולה לשאת את הגו הכפוף, את הפנים המצוקות והעצובות המסיקות מחד ומודר"ג, את העיניים התנועות המראות יאוש ושאת החיים, ההלכשה הזרה המאחרת, כשהיא מצטרפת עוד עם אזהר דכרך של עניות היא מטלת אומה של גו, על ראש המורגל בחיים אירופאיים, אם מעט ואם הרבה. כל אלה לא יוכלו להיות מתקבלים בלא זנק בקרב הישוב החדש, וכאשר הטמים היותם מצוי בין חניכי הישבות של הישוב הישן הוא זה הצביון, ע"כ [על כן] עצום הוא החינוך במושבנו נגד קבלת רבנים, וכאשר בנינוי בדבר האיתי, שאפילו אם נתנוה על כל הניגודים, ונכניס רבנים בהקפת הדי, לא נביאו כלל את התועלת הרצויה, על זמן שהינווד הפנימי, שיסודו הוא עמוק ברוח האדם, אי אפשר לו שיסור ממקומו (קוק, תרס"ח/ח) תשכ"ב-תשכ"ה, כרך א, עמ' קפ"ה; ההדגשות שלי. ע"כ.

דומה, שיקשה להפריז בערך גלויי החדשנות והמהפכנות המחשבתית שיש בדברי הרב קוק ובמידת אומץ הלב האיש הישן והיושר האינטלקטואלי שחירשו ממנו. דומה שמעטים הם הרבנים שנתנו בעוצמה ובאמונה פנימית בה עמוקה שיוכלו להישלף מבת אל "קבוצת השתתכונתם" שעל ערכיה הדתיים והאמוניים גדלי, ולהצביע על ליקוייה ופגמיה התובעים תיקון דחוף.

כדי להסיר ספק שמא מדובר ב"פליטת קולמוס", שהצטער עליה כעבור זמן, נעטס מתוך אגרת נוספת ששלה אל הרב יצחק אייזיק הלוי באתה כנה, ובה פירס מוסלם רעיונות בהדגשים שונים במעט. בדבריו עומד הרב קוק על כך, שאמנם מוסלם החובה על הנהגת הצבור הדתי והאיש הישיבות "להעמיד ת"ח [למגדרי חכמים] מובהקים, שעיקר תורנם הוא גדולת תורתם ויראתם", ועם זאת עליהם להיות "אנשים פן הישוב, אנשים חיים ומלאים עז וחיל, בעלי נפש דבורה, בעלי תיבות דרך ארץ", ובעצם מחובות של הישיבות להכשיר ולעצב טופס חדש של יחוד וזדה ארץ" להתייג את מושבות היישוב החדש הפרוסות בהרבי הדתה, שמהן הולל על בסיס התקונים והשיפורים שיוכנסו בתוכניות הלימודים של הישבות הארץ-ישראליות. מתקנות. לתקוותיו של הרב קוק, הביס אלו "היו לחן ולתפארת במחשבות דבריהם ונימוסיהם יהיו חזק מתקבלים פיה", והיו מצוידים בצל אהם כל חיזו [היות המישורים] שבני הדור החדש [תפועלים החלוצים] הבאים לכבוש את "מנדורים בהם" (קוק, תרס"ח/ח) תשכ"ב-תשכ"ה, כרך א, עמ' קצה-קצה)

השאלה באיז מידה הפכו תוכניותיו של הרב קוק ממשאלות לב למישאלות חיה אית מעיקרי דיונו. השאלות החשובות לענייניו הן האם גילה הרב קוק חישלות ועקביות במאבקו והאם היה שלם עם עצמו – ועל השאלות הללו יש להשיב בחיוב מלא.

משתתפים מרחוקים כשיש להם גזוי הציגרה והמועז הראויים, אי-אפשר כלל שהדעות התייגת קבועות רק על-מסעב אותה וסגנון אחת, סדורי הציגון שבהם הולכים תמיד מנסה למעלה מכלו של חיים במדד מועטת לפלוג חיים במדד מרובה, מאר קולש לחר עז ומקוריג אבל כל מה הוא כשיש לחים, עם הציגרה המועז והמפשים, המבסס השדורי של רוח האומה החידי, של השלפה אל הטוב הלאה המונח בטבע השמחה (קוקי, תשי"ג, עמ"ג, בהדגשה שלי).

עולם הספרות והשיגרה בישיבה

בקורת סדרי החינוך הדתי הישן, האשכנזי-החודי, שממח הרב קוק, השתערה מעבר לגלויים הישונים, כמו החינוך הנומני, ההופעה החינונית והתשתית הפזיית של המבנים. הרב קוק נדרש גם לצורך להכליל יסודות של חינוך אמנותי, אסתטי וספרותי בתוכנית הלימודים של תלמודי-התורה והישיבות. אלה הם נושאים שלא עמדו על סדר היום הצבורי של רבני היישוב הישן והאשכנזי החינוך הדתי, אך בעיני הרב קוק היו בדרך "דברים המושכים את הכל בזמננו" נושא למועד אלו עניינם הוא הקניית תכנים ומיומנויות המסופחים את הטעם הטוב, מעדנים את הרגש ומפתחים את הדמיון היציר. בר-כי אין בדברים משום עידוד פעילויות או ביטויים אישיים-חזיוניים שלילים עלוהם סייגים ואיסורים הלכתיים, אבל יש בהם משום חינת להכללת למועדים ועיסוקים שאינם בדרך קיום מצוות, המרחיבים דעתו של אדם והגורמים לו הטהרה והתעלות נפשית ורוחנית. וכך, למשל, כתב הרב קוק באוצרת שנת 1908 אל הרב יצחק אייזיק הלוי:

ישיבה חייבת היא לתן לאומה כל מה שחשיר לה, ויגון שבין כל הדברים המושכים אותו לראוננו, והמועיל להרבה על החיים, הוא הספרות והשיגרה, מוכרחים אנחנו לראוננו בזה המקצוע יחי' לנו משלנו, ולא תהיי עוד ברת כרותה [קושר הכרות] שכל בעל כשרון ספרותי, וכל משורר מפורסם, מוכרח הוא להיות כופר ופושע ישראל למפרע. את מגדל תרגומים זה אנו חייבים להחיש, ולהראות לכל בלי עולש את החרד השדירי והנענים הספרותי, אשר יפרחו בהיותם משוקים וממקור חיי האומה המפגינים והמאמנים, מקור מים חיים ד (קוק, תרס"ח), תשכ"ב-תשכ"ג, כרך א, עמ"ג קצה; והדגשות שלי).

הכרחה בחשיבות שפתהם של בעלי כשרונות באצור הדתי בתחומי החינוך האמנותי, האסתטי והספרותי הולכה ומבטיחה אצל הרב קוק. כעבור שנתיים מתבטב במחשבתו הרעיון לייסד "במה ספרותית, במנוח עברית, שהיא השפה הממלכת והמועילה ביותר כולו... והתחלה קטנה צריכה להעניק ענין חובותי" על עתון זה לצד "צעתי שראוי מסתמך בלי אמות של הלכה", לזמור בעלי כשרון מקרב הצבור הדתי, שאינם סתודים בהי' אמות של הלכה", אלא מעורבים בתורה חסבת ומפוקדים של מייסדי הגמה הספרותית לנייס אימנעיים חומריים וחתימים", כדי שלתור זמן יהיה אורגן כזה נושא את עצמו, וסופרים ועורכים רחוקים בעלי טעם דעת הבקאים זייג' ירחון לצרף להרסם בתחום עניינים. ויחיה מזה, על יקר לו נושא עניני", היו בשוליים דיווחן ולפי-הרסם והאפשרויות — לפתח אל שמון של חינוך או שצבור הדתי לבדו; עלוהם לטפל גם בעניינים הקשורים מעבר לתחומי העניין של הצבור הדתי לבדו; עלוהם לטפל גם בעניינים הקשורים בחיי המשבת החדשות. עתון זה "יצר על כל הממייחס לאותו החודש לכל החיים בא", בחינת בישוב חרדי ולהעיר עצות נכונות על כל מה שצריך תיקון מאיזה דרך ואופן לתקן... ומנוח הדבר, שלא יעור אורגן כזה את יזי מפל דרכי

בין הקשר הרחוקי המסורתי לארץ הקודש והצפה הלוהטת, המסורתי, לבית המשיח ולשיבת-ציון לבין הציונות כתנועה מודרנית", אלבא דשבד. "ששילפת הלוח נובעת הדרישה שהעם יהודי יהוו בכוחות עצמו לחיי עבודה צדקת במולדתו, יקיים משק המבסס על הקלאטה הרושית, יהיה עם יושב על ארצותו, יגנה חברה בריאה רב-צדדית, ייסד מדינה ויהיה לעם יכל העצמים" זאת ועוד, "הוראיה קוק קיבל תפיסה זו של הציונות מתוך ידיעה ברורה שהיא שונה בתכלית מאהבת ארץ ישראל המסורתית וכי מעונות בה בקורת חריפה על אורח החיים הדתי כפי שתבטב על-ידי ההלכה בולת" (שבד, תשמ"א, עמ"ג 125).

חשיבות החינוך והטיפוח של הניחנים בכשרונות אמנותיים-אסתטיים

ביטוי היכולת האישיה בשלמותה

"כל מי שיש בו איזה כח מיוחד צריך להוצאו לשלמותו כפי האפשר לו", קבעה או של הרב קוק היא אמירה מהפכנית לתקופתה, שלא הייתה יכולה לבוא קודם לכן מפני רב אורתודוקסי החולק בתלם השגרה. הקוליה לחשיפת הצבור הדתי לפני פעילויות ותחומי יצירה אמנותיים, ספרותיים ואסתטיים ובמני דרישה למוח לגיטימציה לביטויים ולגילויים של מומש עצמי לא ככלה להתעורר, אלא אם הונו ביסודה עקרונ חופש היצירה והתפרה בקיומם של הבדלים אינדיבידואליים בראיות פסיכולוגיות והינכיות רגישה או חורג האר"ה קוק ביותר מעבר ל" אמות של הלכה המסורתיבות מבוהנתו כרב וזו לשונו בהרחבה:

זה נראה בטבע המציאות, שכל כח שנמצא בכל דבר וטבעו לפעול הוא מוחל במחלתו, וכיון שהוא פועל אם יזדמנו לו מצבים שפעולתו תהי' מסודרת אל השלמות והכלות הנרצה יפעל טוב, ואם לא יתנהג כפי הסדר וההתלית יפעל חסריות ורע על"י תנועתו... לכן יש ללמוד, שכל מי שיש בו איזה כח מיוחד צריך להוציאו לשלמותו כפי האפשר לו, ואם לאו הרי לא די שאינו מוציא מכל תועלת אלא הוא פועל בלבול סדורים והפסדים גדולים בכל דרכי התנהגותו, ונשקף מיד שהוא פועל להשלימו ונשד חכם אחר השגון השבני של שלמותו ונמצאים מהיירות מעולמו. ומכשי"ל [ומכל שכן] שהוכחות הכלליים כולם שמצאיים בחדם חייב האדם להוציאם אל שלמותם, באופן שכולם יפעלו בשמחה ומקומם כפי כחם... לתיכר חייב האדם להטפס בנפשו איהו איות כחות מיוחדים מוטבעים בו ולא שילד אחרד נזו כל מה שימצא בנפשו איזה איות כחות מיוחדים ויסתגל להשתמש בהם כראוי, ומכשי"ל שלא יעלים-עין מבוהנתו שכבר בלח עיון מוצא אותם לבטלים ולהרסם, מבלי תת להם מקום ועבודה הגונה וסדורה כי הכחות מעשה ד' המה הם חוקים מאד, ולא יתנו להשיג גבולם ולא-טוה יהיה משיבואו לפעול בלא מנהיג כספינה ללא קברניטה (קוק, תש"א, עמ"ג, פד; והדגשות שלי).

דומה שדברי הרב קוק תומכים במגמה החינוכית-פסיכולוגית בת-ימינו, בזכות חינתו החלודה העצמית, העמקת ההתבוהנות הפנימית וגיבוש העצמי. משקיבל הרב קוק את עקרונ חופש היצירה והביטוי העצמי האישי, ממילא חניק לניגטימציה לרב-גונית הסטנדרט ולשונות שבר יחידים. ברח א מתבטב הרב קוק במאמרו "אורות החתירה":

לבקשת הרב סלוצקי – מצאב החינוך בארץ ישראל, וכן עוסק בענייני ההתנשבות והעבודה העברית. באיגרת הראשונה, ששלחה ב-1911, מאשר הרב קוק שאכן הרב קוק צריך לעצב את החינוך... בפצע"ו, בכך שהשפורה נכבשה" על-ידי יוצרים חילוניים, אך מביע אמנה ורחוקה לביד בזה מודעות-ספרותית דתית-לאומית, ע"י קיבוץ כל הכחות הרוחניים ההולכים ומתאספים לאטם בא"י" (קוק, תרע"ז/ב, תשיכ"ב-תשיכ"ד, כרך ב, עמ' 16). באיגרת שנשלחה עקבה ארבעה חודשים, באשיות 1912, נמנה הרב קוק את שוב את בניית החינוך, ובייחוד את בעת הפעילים והחלוצים במחשבת הישוב החדש, ומבשר לסלוצקי על הקמת אגודה ליתרבות ישראל" ועל העזרת לקרואת "יסוד אורנון [בטמא או ביטאון] ארץ-ישראל בעל טעם ישראל" (קוק, תרע"ב/תשיכ"ב-תשיכ"ד, כרך ב, עמ' 16, הודגשה שלי).

מעיון באגרותיו הרבות עולה, שהרב קוק שיתף גורמים רבים בארץ ישראל ובפארה היהודית בראמתו לעיצוב הוויה תרבותית עברית-לאומית בארץ ישראל. למשל, באיגרת ששלח בשנת 1913 אל ראשי סניף "דמוקרה" בסנט-לואיס מדגיש הרב קוק: **כמה אנן צריכים לחזק ידי סופרים, ומשוררים, וכל בעלי כשרון אמנותי, המוכשרים לעבוד על שדי המחשבה הצלולה, מחשבת החתירה הלאומית, בקרקת קדושה העולמית, שעם שריו נצחה הודת. לחפש במשמונים אנן צריכים אחרי כחות רעננים נסתרים מאתנו ממין זה, ולאסוף את הכחות הנלוצים, ליסד בנות ספרותיות ע"י עתונות וירחונים וכל מניי השפעה נאלה. ממין זה היא הנמנה, של הצאצא חוברות "תרבות ישראל" שיסדנו פה, והדברים הללוים בהתפתח, אבל העידים בידים הם מפני מעוטי העוברים כמה טהר הדבר, שאגודות נכבדות כאגודתם שימנו לבן למטרות נשבות כאלה (קוק, תרע"ז/תשיכ"ב-תשיכ"ד, כרך ב, עמ' 16, קולי: ההדגשות שלי).**

"הסדרים החינוכיים צריכים שיהיו עשויים בטעם טוב"

הרב קוק נתן את דעתו לא רק למהות האמנות ולצד היצירת-אינדיבידואלית, אלא גם להיבטים המוסריים, הארגוניים והממניים של הפעילות האמנותית. מחשבה לבקשת הרב קוק לשכת "דמוקרה" בארופה, שלח הרב קוק בשנת 1908 איגרת שעניינה האורגן בשדרד מערכות מקיף ויסודי בסדרי חינוך ובתוכניות הלימודים, כמו גם בביטוח ובטיפול התשתית הפיזית והמראה האסתטי. הרב קוק מדגיש בפתח איגרתו, כי בצד מעלמותו של תוכניות הלימודים של תלמודי התורה והיהדות בארץ ישראל, אין לה "קולות" [גם כן] מסורתיים, שהמרח גדול הוא מוקדם... וכשתקפו תגלות, יהיו נידוליים [בנוגיהם] יהודים שחילון] לתפארת ארץ" [ארץ-קדושה] ומשאל נאזדמ"ד. דומה, ולפנינו ניסיון דברי סמוט להנחמה פליחית בין "ישראל" לממד פרויקט-ליסט-לאומי לאדם" כממד כללי-אינדיבידואלי, להדגשת חורג מגושב תוכנית לימודים המוצאת בתבה את פיתוח שני הממדים האלה, כדי שיוטמעו באישיותם של בוגרי מוסדות החינוך הדתי. האידיא קוק ממשיך ומפרט על-ידי שיש להתייחס להכוננת הלימודים: חיבור ספרי לימוד חדשים, הוראת חלקים המדעי ולא רק הרוחני שבתורה, הכללת לימודים שימושניים, הוראה בעברית וכן לימוד שפות אחרות (או שפת המדינה). כמו כן מצוין הרב קוק, כי "הסדרים החינוכיים צריכים שיהיו עשויים בטעם טוב, המוצא מן איש ישראל ומנוגם, המגוי, התלבושת, ההתחלפות עם המדינות וע"י" (קוק, תרס"ח/תשיכ"ב-תשיכ"ד, כרך א, עמ' 16, קולי: ההדגשות שלי).

החיים כולם, אמילו אותם שאינם נוגעים בדרך ישראל לענייני דת קודש (קוק, תר"ץ).

תשיכ"ב-תשיכ"ד, כרך א, עמ' 16, ההדגשות שלי.

תחיית האמנות בארץ ישראל

עמדת הרב קוק בדבר מקום החינוך האמנותי והאסתטי בעיצוב אופיו של הדתם היהודי ובחיית התרבות העברית-לאומית בארץ ישראל נפרשת באיגרת ששלח אל ראשי אגודת "בצלאל", היא "החברה להכמת האמנות העברית" כלשונו. מדבריו משתמעות תפיסה רחבה של אהבת היפה, המשובעת בראייה תרבותית ארץ-ישראלית כוללת ואלו הם דבריו:

אחד משימטי-התחיה המובהקים היא הפעולה הנכבדה העומדת לצאת מאגודתם המבדה: "תחיית האמנות והיופי העברי בא"י". מלבד הפחתה ומרהיב לראות את ארצנו רבי הכשרון, מאינו היופי והאמנות, המוצאים מקום חמוך בשדרות הרחבות והנבונות של החיים הכלליים, ורוח מרום נשא אותם להבאים ירושלימה, לעטר את עירנו הקדושה, שהיא כחותם על לבנו, במחיהם ותפארתם, להיות בקרבה לכבוד ולתפארת, גם לכרזה ותועלת (קוק, תרס"ח/תשיכ"ב-תשיכ"ד, כרך א, עמ' 16).

אם כך, הרב קוק מכייר ממנו רחוק של ביטויים אמנותיים ואסתטיים, הסייג החילי שהרב קוק הצביע לביטוי האמנותי והאסתטי הוא יצירת תכלית של פרוץ אדם, ואת ברוח האיסור ללא תעשה לך פסל וכל תמונה" (שמות, כ, 14, או כלשונו: "על המרתה הנדל של הנשי וההדרו, היופי והעניו, מנתה לששאל", למעט "סרפוף אדם בממנה בולטת ולמלה" [הבלבול], שכן יש בכך משום עבודה זרה. מפתיע הדבר שהרב קוק מוצא דרך לחזיר אף זאת, וממשיך ומציין ש"גם על זה ישנם דרכי בניה, ליעור ע"י מוצא אומן עורן שאינו ברברית [הודו] לעת השכלול האחרון של התמונה המוחזית חברה נמצאים תנאי האיסור" – במחור התנאי הזה – על-פי המשמעות שבה נמצאים את קוק – "יוכל הבית אשר תיסדו", מצוין הרב קוק, "להביא את תועלת מדברי הרב קוק – "יוכל הבית אשר תיסדו", מצוין הרב קוק, "להביא את תועלת הרעיון, להביא אל חוכי המון רב מאיתנו, העוסקים במלאכות כאלו, או המעוררים לקו, להשלים את כשרונם ולשפר את עבודתם ולהמשיך [ולמשך] יצ" גם כן חלופים רבים מצוין למלאכות המוכבדות הללו, מתלפנים הרבים המתפתחים מעד-החיים של הציור והאמנות (קוק, תרס"ח/תשיכ"ב-תשיכ"ד, כרך א, עמ' 16).

"אנו צריכים לחזק ידי סופרים ומשוררים וכל בעלי כשרון אמנותי"

באופן לתפוסתו ולהשקפתו עולמו ממשיך הרב קוק לדבר במאמניו לקיים כמה ספרותיות – כנגד כל המתיריים והמלעיזים מבית ומחוץ ולמרות היות "כחן כבוד מימיו ומשמאל", כך, למשל, הרב קוק משג שתי אגרות בנושא זה אל הרב אברהם יעקב סלוצקי, חובב-ציור, עורך ופובליציסט בעל שם. באגרות הללו דן הרב קוק –

הראייה קוק הטביע את חותמו על כל תחומי העשייה, התגות, המחשבה והחידוך, בודגישו את הצורך לגשר בין "חדיש" ל"ישן" ולפגא בין "קדוש" ל"חול" תחת קורת נג אידיאלי-דתית אחת ובמסגרת תפיסה אחדותית של החיות. קריאה זו הייתה נעצה בתפיסתו המצויה, אחד לקדוש ולחול, וכי אחדות הרוחניות, השלכות בכל מנוון תופעות המציאות, מקורה באיחוד "התפיסה המתמברת בשורשים", שכן, ככול שהדברים נוגעים לאור-ארוך, הכול שווה, גם האמונה עם המפרשים" לפי שרמבטם קיומם של יסודות וממדים דיאלקטיים מובהקים בשטחי ההגותית. לתפיסתו, "הכפירה הטבעית מתייחסת האמת היא תופעה חיובית ביסודה ומלוכנה למדרגה יותר גבוהה באמונה, ומבחינה זו אפשר לומר שזוקקא בכפירה מתנוצצת האמונה – החיפוש הבלתי נלאה של האמת – בכל עוזה", דוברי אלוניו שביד (תשמ"א), עמ' 128]. ועוד: "הכופרים הגדולים הם אישים בעלי נשמות גדולות-לאד המחשבות את תיקונו" (שם, עמ' 128). אמנם הרב קוק זל בתפיסה מוניסטית מובהקת, אולם בה במידה חשובה המגמה ההרמוניסטית-היהודית המונית ביסוד תפיסתו האחדותית, ותשתקפת בהגותו הלאומית-התרבותית, המוסיקו-ערכית והיסטורית.

לראייתו הכללת של הראייה קוק, שיפור המצב הומלרי והגופני הוא של מוקדם ותנאי הכרחי של ההתעלות הרוחנית. הלכה, החומר והגוף אינם אנטיתטיים לרוח ולשמה, "האדם והיבבות מאחדים את המציאות הגופנית והרוחנית הם כוללים את הטבע הגופני שלמטה מן האדם וכוללים ברוחני שמעליו". מכאן ברור, כי מעשיו האדם יצארו הם גילוי מוד של כוחות עליונים, ובעת ששאלה יש בהם תמיד יסוד של אמת", דוברי שביד. יתרה מזו, אין לך גוממה מחשבתית, מעשית, מוסרית ומדינית אמנותית ומדעית, שאינה מכלמת איזו אמת גם כשהיא מטוענת בניסוח מוכרח להיות בה יסוד או מקור אמיתי (שביד, תשמ"א, עמ' 118). אותו רעיון מנוסח שביד בצורה "סראזנית" יותר במקום אחר, בהקבלה בין האורגניזם האנושי לנוף האומה: "כשם שאדם יחיד לא יגיע ללמות אטית כאשר הפקציות התאיות המשותפות לו עם בעלי-חיים, אין פועלות כתיקונו, כך גם עם היצירה הרוחנית ופגעת אשר הבריאות הגופנית לוקה" (שביד, תשמ"א, עמ' 126). כלומר, מה שנוכחי לגבי תפקוד הפרט לטופס לגבי תפקוד כלל ישאל ולגבי האפשרות לנלות את מכלול איכויותיה וסגולותיה של ארץ ישראל. התפיסה האחדותית והאונטוטיבית של תורת הרב קוק משקפת מבעד לכל גילוי עולם הרוח וביסויו עולם המעשה שבהם הוא זן, על ממדיהם המתאולוגיים, ההיסטוריים, התרבותיים, והכלכליים. תפיסה אחדותית, אינטגרטיבית והוצפה של סדר הזמנים בכלל ועל ההיסטוריה ביסוד אמונתו ובטונו בתחיית ארץ ישראל, הרוחנית והחומרית גם יחד. לפיכך, מאגרת שיעור בטענת 1912 אל מוכי "אגודת ישראל" בחיץ-לארץ כלולה ומודעתת "הקיימא" לשינוי-הלב-הרעון והיתוך-החדרתי-לפניתי-קרתני, לארץ-ישראל וזה גלג [נסן כן] באופן כללי, כלומר **לארץ-ישראל מולה בכל מובני ישויות, הישן והחדש, הרוחני והחומרי, לכל צדדינו**" (קוק, ותיע"ב/תשכ"ב-תשכ"א, כרך ב, עמ' עז, ההדגעה שלי).

חוקרי תורת הרב קוק עומדים על בקיאותו של הרב קוק לא רק בכתיבה של גדולי הרוח והמחשבה הפילוסופית והתלככות היהודית, אלא גם בפילוסופיה הכללית הנתנת הפילוסופית-סייעה לו בבסוסו ובגופו של דעתו והשקפת נענות ומקוריות שהפליא ולעולם הזהמו את שומעיו הן מוכר היהדות החילונית והן מקרב היידות הדתית. "מבלים את לקבוע ללא ספק" מציין שביד (תשמ"א), "שהראיה קוק הרביר באופן כללי לפחות את הזרמים העיקריים בפילוסופיה הגרמנית של המאה

"התפיסה החיצונית של ה'התמכמות', הוא כולו מודרני, מושך את הלב" באותה רוח מתבטא הרב קוק באגודת שיעור אל הרב בולין בשנת 1911. באגודתו מדרג הרב קוק את חשיבות הצורך בהתאמת חיותו, תפקודו וסדריו של "התמכמות" לראשו כולו מודרני, מושך את הלב ומקסים את העין, ופה הודו, מנומס ונסודר" (קוק, ותיע"א/תשכ"ב-תשכ"א, כרך ב, עמ' 10). קשה לקבוע בודאות על יסוד דברים אלו אם מדובר במשאלת לב או בעובדה של ממש. החשוב הוא עצם קריאתו של הרב קוק לחדות – ובכלל זה הממד האסתטי – הן במהלך התכנון, הארגון והפיתוח הפנימי והן באופן תערובת רמת התפקוד בפועל של מסודות החינוך הדתיים: או כפי שהתבטא באגודתו אל הרב א"י סלוצקי: "אין אנו מוצאים להודו [כדן] מכל אחרות הפואנטה האצטוראלית החדשה" (קוק, ותיע"ב/תשכ"ב-תשכ"א, כרך ב, עמ' נב).

בסיכומו של דבר, עמדת הראייה קוק בשאלת פיתוח האמנותיות היפות וטיפוח משולבת היטב בהשקפתו הכללית, לפיה היעדרותם וידלוחם היתרה של תחומי יצירה מסויימים בתרבות היהודית" – כלשונו של שביד (תשמ"א) – כמ "סדעים מודיקים, טכנולוגיה... וכדו היא תוצאה כפיה של תנאי הלב" (עמ' 122). האמת ההיסטורית היא, ש"אין יצירה חובבת שאין לה שורש בתרבות הישראלית, ובאשר יחזור עם ישראל לחיות חיים שלמים בארצו ותגלה אמת זו לא על-ידי חיקוי של מעשי אחרים כי אם על-ידי התפתחות מאוזנת מפתחים" (שם, עמ' 122).

דבר סיכום והערכה ביקורתית

הצינונת כתיבת השחרור של העם היהודי קראה להקים ריבונות תרבותית ומדינית בארץ ישראל. בד כבוד תבנה הווייה יסודית בכל תחומי החיים ובכל ממדי הקיום והחיות, הן המעשיים-האזניים והן הרוחניים-האזניים. בתוך כך קראה לשיקוף מערכות מובנה התעסוקה – מעבר מיפרנסות אווירי" לעבודת "עצמות בתקלאות" בתעשייה ובמלאכה – ובהן החברה, החינוך והתרבות, השפיות והאמנות. שידוך מערכות זה כלל בתוכו ציפיה לשינויים יסודיים ותענוקים בתחום הערכי והמוסרי. כל אלה נועדו לשאת חותם של הווייה תרבותית עברית-לאומית ארץ-ישראלית חדשה, שמגמתה להעמק טיפוס חדש של יהודי ואדם, המשתלב בזרם הכללי של ההיסטוריה והלחק חלק פעיל בעיצוב גורל העתיד. האידאל של חסד ותקנה, חכם, המשקף מן הצד על האירועים ההיסטוריים, חולם אפוא באידאל של חלון ועובר לפני המכתה.

ביצורה אידאה כוללת זו נודע לצינונת הדתית תפקיד חשוב, בהחלפה את התפיסה של "אם ה' לא יבנה בית שוא עמלו בנינו ב'ו" ביאקטיבים משרה" הגורם שאין התערותה דלעילא אלא בהתערותה דלתמא תחילה". הרב קוק נמנה עם חוג הסחלן החדש הזה ומבבילי, בעצב תפיסות אידאות ובהצנב אתגרים חגשים המגשמים, מן הצינונת החילונית "קייבל... את הרעיון של שלילת הגולה מן האספקטים הכלכליים המדיניים, החברתיים והתמכמותיים שלה", וכך "קובל את ההנחה כי יש בעצם היינות הלאומית, הבריד והשורש של היהודי הגולתי משום פגומה יעונית", כלישות של אליעזר שביד (תשמ"א, עמ' 185). ממילא קיבל את הפרטן שהציעה התנועה הציונית החילונית לבעיית כלל העם היהודי, לפיה יש להחזירו ל"העצירה" לנתות כללה יהודית בריאה, להקים מדינה יהודית מסודרת ולהחזיר באופן זה לעם היהודי את התשתית הנוכחית" (שם, עמ' 185).

אין סדר ואין מושג ואין אחריות ואין מטרה קבועה ואין מגמה ידועה בפועלות כל בה"ים יחד... המעב הפרוע של הרה"ש עורר את אחד המורים בארץ-ישראל לערוך מעין קול קורא אל האבות המורים: **את האבות המורים כי לא ידעו מהמורים שחיוקם את מנהגם בין קדויות ביה"ס מהמקור ועד הרוב, וכי ידעו לב לעשותם תגיד וכלל הדקדוק וכדומה, כי אם עליו לתכנס, עליו למסור את לבו ונפשו לכל צרכי הלימוד והנפיים והרוחניים... וילכו את תלמידיהם לטוב, יקדישו זמן ידוע בכל יום להמתנות המון... וילכו את תלמידיהם לטוב, יקדישו אל חיי הטבע והדרה, כי ימצאו להם משחקים נעימים ומשעלים... אנתנו משתדלים תמיד להגדיל את הראש, הגדול כבר יותר מדי, ולהקטין ולצמק את גמנו, הקטן והצמק מושבב הזימום... נחזו מאד גוף בראש ושרירים חזקים, ואתנו אין אנו שמים לב לדבר פשוט ומנון כזה... אין לנו מורים לבתי הספר במשטבת... כולם יחד החוקים מהטבע, כחוק עמנו מן האדמה. רובם לא למדו כלל בב"ם, כולם יחד החוקים מהטבע, כחוק עמנו מן האדמה. רובם לא בלם בעלי "פבר-דאש", כמות למשכילים, ואין כמעט אף אחד ביניהם שידע להתגושש, לזמר או לנגן... עלינו לחקן במושבות זור בראש וחזק, ולפניו אין לשבות בבית הספר גם את הישגשטיסקה ושאר הדברים הממחיקים את הגוף, כמו רכיבה וכו' (עמ' 92-94, 96). ההדגשות המובלטות שלילי.**

גם מקום נורדאן, מראשי התנועה הציונית, פרסם מאמרים ונשא הרצאות בשפה תרבות הגוף, אף מיל במת הקונגרס הציוני. למשל, במאמרה-הראשון, "מהר משענועה של ההתעמלות לבנינו, ההדגיש" (נורדאן, 1902/1960), הוא נדרש לקשר שבין פיתוח הגוף ובין טיפוח הרוח ועיצוב האופי והיצון. תפיסה זו קרובה לעמדתו של הרב קוק שגם שלפחות הרב קוק. באותו מאמר מכלה נורדאן טיעונים ונימוקים, פילוסופיים עליהם משתמך הרב קוק. התביעה והקריאה שישמע הרב קוק בשנים הבאות, שאלו הם עולים בקנה אחד עם התביעות והקריאות שישמע הרב קוק בשנים הבאות של נורדאן, "ההתעמלות מחסנת את הבריאות, מסייעת להתפתחות הגופנית, גם מברירת השו"ל-הכוה" גם מברירת שיטת-האופי, מורמנת את ההרגשה העצמית" כמו כן, "ההריוה החזנית, הריהת התפיסה והתריפות" הן הנטייה המקודם הדרוש לגמשתו והרציות גפניות (שם), שם, עמ' 82-85. ההדגשה שלילי, אם כן, הקשר בין פיתוח הגוף לפיתוח האופי, היצון וסגנונות השכל ולשפור ההרגשה העצמית מודגש דבריו השניים כמעט באותה הפורה. אמנם הרב קוק עשוי לדחות כמה מהטובותאומתי של נורדאן, כגון פענותי אישיות וליצור "הידות של שרירים" (נורדאן, 1937, עמ' 121) עם זאת, הרב קוק יאמץ כסתר את אבחנתו של נורדאן דבר ריי החיחה וקצת בלזת ואת מסקנתו ממצאיות זו: "כל היסודות של הפסיקה האסתטית-האסתטית של החוב-היהודי בשו אבינו האומללים את התנועה שבחידוה. בתוך הפשיה של החוב-היהודי בשו אבינו האומללים את התנועה שבחידוה. בעלילה של בתהם, מתסירי אור-השמש החילו עניינו למצאיות מחד" לפיכך, גורם נורדאן, "ההתעמלות מולאת תפקיד חשוב כל-כך... היא צריכה לזקוף את קומתנו מפינתו הגוף מולאת תפקיד חשוב כל-כך... היא צריכה לעורר בנו הכרה עצמית (שם), שם, עמ' 171-172; ההדגשה שלילי).

מבחינת הליכה החינוכיים והספורטיביים שניתן להפיק בדרגה מדברי הרב קוק ונורדאן, חשובה העובדה שכיום – כמאה שנים מאז תבניתותיהם של אושים אלו – לא נהר אם מערכת החינוך הגופני עונה על צרכי החברה. כך, לטענתו של רי, רסקין (1999, עמ' 110), מחשובי המומחים בארץ בתחום החינוך הגופני, מערכת זו

הייש. הוא ידע דברים מנוגשים למדי על הפילוסופיה של קאנט. הוא הכיר היטב את ההגליות המשתקפת במורה נבוכי האמן לר"ק. מוצאים בדבריו התייחסות להתפתחות מדינית מוכרה ולגורמים בפילוסופיה של זמנו" (עמ' 114). עם זאת, אין להסיק שהרב קוק הוא בבחינת רב ש"יחא בשאלה". הרב קוק נשאר כל ימיו רב אורתודוקסי, המאמין שבמרכז החינוך צריך לעמוד תורה. אמנם לעמוד התורה צריך להתנהל בדרך יחודית – שאת עקרונותיה פירש באגרות בנות – ולא בדרך המאובנת שאפיינה את תלמידי-התורה והישיבות של האורתודוקסיה החדישה הישנה ה"אומרת, בעקשנות דוקא, לא [ו] רק גמרא ופוסקים לבדם, לא אגדה ולא מוסר, לא קבלה ולא מחקר, לא דעת העולם ולא הסידרות", כפי שכתב אל הרב יהודה זלצר (קוק, תרע"ז). תשכ"ב-תשכ"ה, כרך ג, עמ' רלבג). לדעתו, תוצאת הדבר הוא שהאורתודוקסיה "עודללת את עצמה, וכל האמצעים שהיא לוקחת בידה לחק על עצמה מבלי לקחת את סמ-הדמים האמיתי, אור התורה בפנימיותה, הם לה לא יעור ולא להועיל, והיא... מתמלאת מחשבות של משטמה, ומדנים גם ביני לבין עצמה ובהת הולך ושלי" (שם, עמ' רלבג). אם כן, הראייה קוק, כדבריו של עברי (תשש"א, עמ' 113), יראה בצמצום הידתי החדי סכנה גדולה... הוא דורש ללנות את מלוא המרחב של הגות יהודית חובקת ארעות עולם, כי רק על רקע רחב כזה אפשר לעמוד בהצלחה מול המרחב הרוחני המושך כל-כך שנמלה בתרבות החילונית מבחינך.

על-פי הרב קוק, מטרת החינוך היא להכשיר את האדם לצורות המתקנת שנתקדה למרכיבית שבה היא לעשות טוב ויש... כי כל מה שתהיה מושגת בלב של אדם יותר וקריאה בשם ד', כן גדל טובו ויהיה יותר מאושר לעצמו ולמרחב מולו" (קוק תרס"ט). תשכ"ב-תשכ"ה, כרך א, עמ' ריח). ואילו הם ביאווי באהה אחרת: כנסת ישראל נתיחדה מכל האומות להרהר ברמה את הדגל של החלטה אתה בעולם, שהטוב והיושר של האדם היא התכלית היחידה שגובה של, ושהקריאה בשם ד' והשרשת ידיעה זו היא ההכשרה היחידה בטובה למנוח אז, עד שהקריאה וההכשר הם דבר אחד ולא תפרידו. וכאשר לתכלית השרשת הקריאה בשם ד' בלב ונפש, בייחוד ובאומה בכללה, דרוש תלמוד קבוע, משהר טל הילדות של האדם, על כל לקח מקום בראש החינוך השראלי תלמוד תורה – ודוקא תלמוד תורה ולא ידיעות אחרות, שאין מותרות לרא להכשיר את האדם למלכות החיים ולא לעשות טוב וישר לפני ד' ואדם את הא הדך העתיקה, אשר בה הלכה אבותנו מעולם... הכשרת האדם למלכות החיים החשבה בני תמיד למלכות" (השויה של עדי החינוך ולא עצם מטרתו (עמ' ריט).

התפועות והיזקות ההדדיות בין הרב קוק ובין הגוי אותה תקופה כנראה דיונה אין נתינת ידי. עם זאת, באותה תקופה כמה מראשי התנועה הציונית ומאבות החינוך העברי-הלאומי דברו על אודות הצורך לשנות את היחס לפעילות הגופנית והספורטיבית ועל הצורך להכליל בתוכנית הלימודים יסודות, תנועה, מומחיות וערכים המתחזקים את בריאות הנפש ומפתחים את הטיעם האמנותי, האסתטי והספורטי.

למשל, שנים ספורות לפני שעלה הראייה קוק ארצה דיווח בעיתון "ישליח" 4 גרובסקי-גור (תרנ"ח-תרנ"ט/תש"ם) – ממויחדי "אספת המורים העבריים בארץ" שירא"ל" (כרמי, תשמ"ז), תשכ"ב, עמ' 107, בלשן ומתבר המילון המושא את שמו – על "בתי-הספר במשטבת", וכך נאמר בדיווחו:

אחד העם (תש"ד), ה'גליסיה' העברית ביפו. בתוך כל כתבי אחד העם (עמ' תטר תת). ירושלים: דברי 'יהודה' עברית" (פסיסם חוזר של המאמר "בין הקצוות", השלם, כ"ב (1), עמ' 659-669, סבת תרע"ב)

בולגון, ש"ח (תש"ד) מותר ואל מותר בשנותיו של הרב קוק: אצל ע' מרגלית (עורך) שבילי האמנה בזרז הארנון: אוסף דברי תמוה. תל-אביב: מחברות לספרות.

ברואר, מ' (תשל"ט). הדיון בשלוש השבעות בזרות הארלוני. בתוך סאלה ומלניע: רכניס' השנתי למחשבת היהדות בתשכ"ט והכניס' המיוחד למחשבת היהדות בשלש' (עמ' 49-57). ירושלים: משרד החינוך והתרבות, המחלקה לתרבות ותרונת.

ג'וארסב-קור, י' (תש"ס). בני הספר במושבות. בתוך על סף מאה חדשה: ארץ-שאל משנים 1897 – 1902 (עמ' מ' טאר, עמ' 92-99). תל-אביב: משרד הביטחון (הדפסה חוזרת מתוך השלם, ד', עמ' 263-268, בעריכת אחד העם, תרל"ח-תרע"ט)

ברמן, ש' (תשמ"ז). תלמים ראשונים בתנ"ך העברי. ירושלים: ראובן מס.

ג'רמן, ש' (תש"ה). עבודותיהם ותפישותיהם של הגור"א זננפלד והרא"א קוק בשאלת החיית הלשון העברית והנהגתה כשפת-הוואה. דון לדון, ט', 61-113.

לפשיץ, ח' (תשכ"א). מחשבת החינוך במשנת האחדות הכללת של מרן הרא"א קוק אצל. בתוך חינוך האדם וייעודו: שנתו למחשבת היהדות תשכ"ד; תשכ"ה (עמ' צד-קל"ד). ירושלים: משרד החינוך והתרבות, המחלקה לתרבות ותרונת.

מורנגסטריין, א' (1982). תפיסות משהויות ויישוב ארץ-ישראל במחצית הראשונה של המאה ה"א. קמנדרה, 24, 52-69.

מילסון, א' (23 באוגוסט, 1985). חזון שני במחלוקת: האם כריסמו שני הזמן במשנתו של הרב קוק? – תלמידים ומתנגדים משיבים על השאלה. דיעות אחרונות, המוסף לתרבות, עמ' 22.

מרחביה, ח' (תשמ"ד). למעורבותו של הרב אברהם יצחק הכהן קוק ביישוב ארץ-ישראל. שלם, ד', 7, 555-564.

נורדא, מ' (1937). מקס נורדא אל עמנו: כתבים מרוינים (ספר ראשון). תל אביב: המאה הדינית.

נורדא, מ' (1960). מהי משמעותה של ההתנעלות לגבנו, היהודים: בתוך כתבים ציוניים: ספר ב' טאומים ומאמרים 1901-1904 (עורך ב' נתניהו, תרגמו י' יבין וחי גולדמן, עמ' 82-86). ירושלים: החסתודרות הציונית (המאמר המקורי התפרסם ב-1902)

פרוש, מ"מ (תש"ח). בתוך הומוות: קורות ונקודות. ירושלים: הוצאת המחבר (בסיוע מוסד הרב קוק).

פרידמן, מ' (תש"ס). שיבות הישוב הישן בשלהי התקופה העות'מאנית – "עבודות" או בני אולפא: (לכביית התפתותה של עלית רבנית ביישוב האשכנזי הישן). אצל ע' אטקס וי' שלמן (עורכים), פסקים במלזות החברה היהודית בנמ-הכנינים ובעת החלשה (עמ' שיסט – שיעת). ירושלים: מאגנס.

קוק, א"ח (תש"א). אורות. ירושלים: האגודה להוצאת ספרי הרא"א קוק ז"ל (בסיוע מוסד הרב קוק).

"לא הצליחה לתרום לשיפור ולטיפוח הכושר הנוצרי בצורה משמעותית", ואף לא לתרום לתרבות הפאר: כמו כן, לדעתו, "זרזות מערכת החינוך הנוצרי בתחום היעדר, המעורבות והאופי מוטלת בספק" (עמ' 10).

אחת ועוד, מצד החינוך הנוצרי בבתי הספר החרדי החינוך הדתיים קשה אף יותר מהמצב במערכת החינוך הכללית. בבתי ספר אלה המקצועות הכלליים, כמו שפות ואמנות, נרחקים לקור זורר, ואינם מקבלים את החשיבות הראויה להם. מול זאת, בולטים דברי הרב קוק בהדגשותם, המענת עד ימינו:

על יסוד אפסותיה מעמיקה וחוש היסטורי חד, הבין הרא"א קוק כי אחד הגורמים המרכזיים לתקו שבין הדור הצעיר למסורת, עד כדי מרד גלוי מצדם של הפועלים והחלוצים, אינו נעוץ בהכרח ב"חץ הרע" ובכפורה "להכניס", אלא בצמצום חיס אוהנטי ובאורד עמוק לתת בייטוי לכשרונות ולפלות חביבים, שדוראו במציאות הוגותית האנושית מבחינה חברתית ותרבותית.

הרב קוק גרס שצריך ליצור תנאים המאפשרים ביטוי חולם לגילויי הציוה הספונטניים שבפשו האדם ולכשרונות החביבים בו. מכאן תביעונו לשינוי היחס ולמען לגיטימציה מצד שומרי המסורת אל האמנויות היפות. 'הרא"א קוק הלכו בערך חיובי של הישגים תרבותיים מסויימים שמתווו לכאורה מחוץ לתחום היהדות המדע, הטכנולוגי, האמנות (שביד, תשמ"א, עמ' 134). להערכתו, היהדות החדשה בתגובתה החרדית ובסקיציות המאורות שהטילה על הצעירים המורדים, רק החזיקה אותם והעמיקה את האוטונומיה – על דרך הדינמיקה הכלניד-סקלרית – בשפוק להם ציודים להחנכותם. אבל היהדות החרדית אינה נותנת כד מתוך עמדתם דוקא, אלא מתוך עמדת התגוננות, ומנהלת למעשה קרב מאסף. הרב קוק סבר שכדי לפרוץ את "מעול הקסמים השלילי" הארץ-סופי הזה, של פעולה, תגובה ותגובה שכבת, יש צורך לבנות חלופה ל"צורת הגלות", שאותה כינה "צורת ארץ-ישראל".

למרות שהרב קוק צידד בהקנייתם ובהכללתם של תכנים ופעילויות הקשורים בלימודי חול בסיסיים במסגרת תוכנית הלימודים של מוסדות-החינוך הדתיים (תלמוד-תורה ושיבוט), והצביע על ההיבטים המאמדים החיוניים שבהשכלה מדעית וטכנולוגית, עדיין עומדת השאלה באיזו מידה הסמעי בעולמו הפנימי הוחרמו ובמבנה תודעתו את דרך המחשבה המדעית-הטכנולוגית השיטתית. ספק הוא אם שיעד ליישבה המורכבות המודלית, הייתה יכולה לעמוד במבנהו הזמן ולהמנות עם התמורות והאתגרים שאנו מתנסים בהם כיום. סימן שאלה זה לא גם בייחס לעמדות אל האמנויות היפות. דומה ש"ישום פנים [הרא"א קוק] לא ראה בה פעולות של יצירה ורחנות העומדת ברשות עצמה. היא הייתה בעינו אמצעי מוגבל לתכלית חוקית-תורתית שמעליה: זוהי דחית העקרון הביסוד הגישה החילוני-המורדדית, השואפת לפתח כל תחום ותחום עד מציגי על-פי הדינמיקה המיוחדת לה" (שבד, תשמ"א, עמ' 138).

ביבליוגרפיה

- אבינרי, ש' (1980). דיאלקטיקת המאלה של הרא"א קוק: בתוך העיוון הציוני לנוני: פרקים במלזות המחשבה הלאומית והלודות. תל-אביב: עם עובד.
- אבינרי, י' (1985). הרב אברהם יצחק הכהן קוק, רבה של יפו, תרס"ח-תרע"ד (1914-1904). קמנדרה, 37, 49-82.

אך לא הבחינה בין תלמודי חכמים מובהקים ולמדנים מוכשרים לבין תלמודים בינוניים, ומפילה לא תגמלה את המצטיינים שבהם. תקופת ימיו של ה"יעד" הייתה קצרה, אחר הסיבות העקביות ליעכת פעולתו נעוצה בהתנגדותם של ראשי הישיבות ובחירתו למעמדו. גם העדר יכולת לנייט מקורות מגוון שיכס את הציאות היה בערכו. הניסיון לרקום "מעודך" חברתי-אינטלקטואלי מאתגר, שישמש במה והממה לנילי כשירותות תהינים ולפסים חידושים ובחורים הלכתיים, שבק אפוא חיים בסוף העשור הראשון של המאה העשרים. נסיבות שגעשו ברתעז (1913) ובתרג"א (1921) לחדש את פעולתו של ה"יעד" לא עכל יפה. פרטים נוספים ומלאים ראה אצל פרש, ותש"ז (עמ' 68-168); פרידמן (תש"ס).

4. בביטוי זומה (עם אדם) השתמש א"ד גורדון באדם שנושא בפתחת ועינת היסוד של התאחדות "הפעל הצעיר" ו"צעיר ציון" בפראג, ניסן תר"פ (1920). יש אפוא מקום לחקור את קיומם של קווי דמיון קונטפטואליים פנימיים בין שני ביטויים אלה ובדבר מקור השפעה חיצוני משותף. ראה לעניין זה, למשל, שטרסברג-דיין, 1995.

קוק, אי"ה (תשכ"ב-תשכ"ד). אגרות הראיה (כרכים א-ג). ירושלים: מוסד הרב קוק.

קוק, אי"ה (תשכ"ב-תש"ז). אורות הקודש (כרכים א-ד). ירושלים: מוסד הרב קוק.

קוק, אי"ה (תשל"א). פתוח הכוחות באדם ובאומה הישראלית. בתוך מוסר אבקי ומדות הראיה (עמ' 67 – 67). ירושלים: מוסד הרב קוק והאגודה להוצאת ספרי הראייה קוק ז"ל.

קוק, אי"ה (תשמ"א). ערפלי טורה. ירושלים: המכון על שם הרצ"ה קוק זצ"ל.

ריסקין, ר' (1999). האם מערכת החידוך הנופי מתאימה לדישות החברה בישראל על סף המאה ה-21? החידוך המפני והספורטי, ל"ז (2), 10-12.

שב"ד, א' (תשל"ד). חילוניות מנקודת-ראות דתית – משנת הראייה קוק. בתוך חידושי המדלד וחידושות (עמ' 178-192). תל-אביב: עם עובד.

שב"ד, א' (תשמ"א). החילוניות מנקודת-הראות הדתית (משנתו של הראייה קוק). בתוך חידושות והמרבנות החילוניות: פרקי עיון בהגות היהודית של המאה העשרים (עמ' 110-142). תל-אביב: הקיבוץ המאוחד.

שטרסברג-דיין, י' (1995). חז"ל, אומה ואנושות: תפיסת האדם במשנתו של א"ה גורדון וחרב קוק. תל-אביב: הקיבוץ המאוחד.

שלים, ג. (1976). דברים בגו: פרקי מורשת ותורה. תל-אביב: עם עובד.

שיי-אופנהיימה, ר' (1978). אוטופיה ומשיחיות בתורת הרב-קוק. ליוונים, 1, 15-27.

הערות

1. או בנטסה זומה: אתערותא דלתתא כהכנה להתערותא דלעילא.
2. שלוש השבעות על-פי ר' יוסי ברבי חנינה הן: הראשונה שלא יעל כחומה השנייה שלא ימרו באומת העולם; השלישית שאומת העולם לא ירדו בישראל יותר מדי. מקורו נעיר בדברי אבה שבתלמוד ובמדורשים שונים על הפסוק "דשבעת אתכם בנת ירושלים באכאת או באילות השדה אם תעורר ואם תפסוק דשבעת האבה עד שתפצי" (ש"י השולחן, ב, 7). לעניין זה ראה בית פירוש: מורגנטאוט, 1982; ברליא, תשל"ט.

3. מוסד זה שהוקם כשנה לפני מעוד שיגור האגרת הזאת, מעוד שוב על המאמצים הרבים שעשה הרב קוק למאן בכל ניסיון להכניס משב רוח רען בשורת עולם המחשבה והעשייה הדתית-לאומית של רבני ישיבות הישוב הישן החודי האשכנזי בירושלים. מטרתו של המוסד "לנסייה של תורה" נסחו וגובשו בי"ב, ב' ט"ז באייר תרס"א (1907). כעבור פרק זמן קצר הוסב שמו ל"בית ועד לחכמים" והוא גם בשמותיו הנוכחיים, "בית אוצר ספרות התורה" ו"מרכז חומי לבני תורה בירושלים". קדמו להקמתו הכנות שנמשכו כשנה. ה"יעד" נוסד רשמית בשלהי שנת תרס"א במעמד רבני ירושלים, ובראשם הרב חיים ברלין. אספת הפתיחה נערכה בר"ח תמוז תרס"א. ה"יעד" הוקם בתגובה לתחשת משב מממשכת שפקדה קבוצה נבחרת של אברכים וצעירי ישיבות, שלא מצאו כר מתאים לפעולה ואפשרות הילמת לביטוי, וקצה נפשם במערכת החגמולים הבלתי דיפרנציאלית, שהפכה את הישיבות למוסדות תמיכה באלה שתורתם אומנותם.